

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2007

Má to zabezpečiť štát?

Téma:

**Význam myšlienok predstaviteľa klasickej liberálnej ekonómie pre Slovensko
v roku 2007**

„Štát je veľká fikce, jejímž prostřednictvím se každý pokouší žít na útraty všech ostatních“

(Frédéric Bastiat, 1848)

Musí to zabezpečiť štát! Štátne je lepšie ako súkromné! Ó, ako často sa stretávame na Slovensku s týmto spoločenským uvažovaním. Uvažovaním, ktoré vkladá nádej vo všemocný štát. V jeho schopnosť postarať sa o všetko a všetkých. A hlavne dobre. Toto uvažovanie pritom nie je vyhradené len staršej generácii, deformovanej 10-kami rokov neslobody a „štátnej starostlivosti“, ako by sa mohlo zdať.

Skrývajú sa za tým hrubé a zjednodušené poznatky z ekonómie, nepochopenie akým spôsobom sa tvoria hodnoty v spoločnosti a následne predovšetkým nesprávny pohľad na úlohy a služby, ktoré by mal zabezpečovať štát (označenie používané na mnoho vecí: súbor inštitúcií, územná jednotka, filozofické idey, nástroje donútenia a útlaku atď.¹ – v tomto prípade však budeme používať termín štát v najširšom možnom význame: na všetko, čo štát zabezpečuje a financuje).

Navyše si Slovensko pod vplyvom bezduchých politikov zvyklo skôr na jednoduché slogany, než na hlbšie myšlienky a vysvetlenia. Zahľtení starosťami bežného života (práca, rodina) a obrovským množstvom rôznych informácií neberieme do úvahy dlhodobé dôsledky rozhodnutí, ale vyberáme si iba ich krátkodobé efekty.² Tieto skutočnosti ovplyvnili formu, akou sa autor pozrel na spomínané spoločenské uvažovanie. Zbehlejší čitateľ snáď preto ospravedlní miestami výrazné zjednodušenia známych myšlienok.

Postrach menom ekonómia?

Nebojme sa ekonómie! Nie je iba o grafoch, vzorcoch alebo poučkách. Ekonómiu možno chápať ako najprepracovanejšiu a najkomplexnejšiu vedu o ľudskom konaní³. Škótsky ekonóm a filozof Adam Smith vysvetlil ľudské konanie ako slobodné konanie a rozhodovanie sa jednotlivca, ktorý s cieľom uspokojiť svoje potreby, vstupuje do dobrovoľných výmen a kooperácie s inými jednotlivcami. Vo svojej knihe „*Pojednaní o podstatě a původu bohatství národů*“ vydané v roku 1776 vysvetlil a opísal nielen ľudské konanie, ale i fungovanie vzťahov medzi ľuďmi a tvorbu bohatstva.

Ak teda šikovní a schopní jednotlivci (podnikatelia, živnostníci, ... = podnikateľ) prinášajú prácou svojich rúk a využívaním svojho rozumu tovary a služby ostatným členom spoločnosti, sledujú tým iba svoj individuálny záujem – uspokojiť svoje potreby.

Toto ich konanie však nepriamo vedie i k zabezpečeniu potrieb ostatných jednotlivcov v spoločnosti, čo A. Smith vyjadril nasledovne: „*To, že na nás každý deň čaká večera, nezáleží od láskavosti či dobroty mäsiara, pivovarníka alebo pekára, ale od toho, že každý z nich sleduje svoj vlastný záujem. Nespoliehajme sa na ich ľudskosť, ale na ich sebeckosť a nehovorme im o svojich potrebách, ale o výhodách, ktoré z tejto výmeny vyplynú im. Tým, že sledujú len svoj vlastný záujem, slúžia často záujmom spoločnosti účinnejšie, než keby sa o to vedome usilovali.*“⁴

¹ A. Heywood: Politologie. Eurolex Bohemia. Praha 2004

² L.V. Mises: Byrokracie. Liberální institut. Praha 2002

³ napríklad: L.V. Mises: Byrokracie. Liberální institut. Praha 2002; tiež V. Klaus: Ludwig von Mises: Nejvýznamnější obhájce ekonomické svobody v celém dvacátém století in P.Gonda, P.Chalupíček (eds.): Na obranu slobodného trhu. Liberální institut. Bratislava 2007

⁴ A. Smith: Pojednaní o podstatě a původu bohatství národů. Liberální institut. Praha 2001

Moje peniaze. Štátne peniaze.

Za poskytnuté služby a predané tovary, ktoré podnikatelia priniesli ostatným členom spoločnosti, dostanú zaplatené. Táto finančná odmena je ich príjmom. Z neho platia odmeny (mzdy) svojim zamestnancom za odvedenú prácu a hradia náklady spojené s poskytovaním služieb alebo výrobou tovarov. To, čo podnikateľovi nakoniec zostane, teda rozdiel medzi príjmami a nákladmi, sa mu zmenší o 19 % (aktuálna Slovenská daň z príjmu). Tých 19 % zoberie štát.

Pre zamestnancov (všetkých) je odmenou za odvedenú prácu mzda (prípadne iné nepeňažné benefity). Za ňu si môžu kúpiť potraviny, auto alebo ísť napríklad na dovolenku. Čiastka, ktorú však zamestnanec dostane ako svoju „čistú mzdu“, je oproti skutočným nákladom na prácu vyjadreným „cenou práce“ podstatne menšia. Totiž z vymeriavacieho základu, ktorým je dobre známa „hrubá mzda“, odvádza zamestnanec 13,4 % povinných odvodov a jeho zamestnávateľ ďalších 35,2 % povinných odvodov. Celkovo tak povinné odvody predstavujú 48,6 % vymeriavacieho základu a zoberie ich štát. Zamestnanec ešte musí zaplatiť 19% daň z príjmu. Tých 19 % rovnako ako v prípade podnikateľa zoberie štát.⁵

Peniaze, ktoré podnikateľom a zamestnancom takto štát zoberie, idú do balíka, ktorý môžeme pre túto príležitosť označiť ako štátne (verejné) peniaze. Štát toho, samozrejme, berie viac. Slúžia mu na to ďalšie dane (napríklad dobre známa DPH), poplatky (napríklad dobre známe kolky) alebo úvery (veru i štát si požičiava). Štátne (verejné) peniaze teda nie sú imaginárnymi peniazmi, ktoré sa zjavili na úrade vlády. Ani nemajú v parlamente oslika, ktorým stačí v prípade potreby zatiasť. Štát iba spravuje finančné prostriedky, ktoré zbral občanom Slovenska. Zbral im výsledok ich práce.

V prípade, že niekto nebudaj považuje svoje peniaze za iné ako peniaze štátu, mýli sa. Stále ide o jeho peniaze. Ak teda na otázku: „*Kto zaplatí slovenské (diaľničné – poznámka autora) tunely?*“ zaznie odpoveď: „*Štát a vodiči. V akom pomere, to je vec rozhodnutia vlády*“⁶, neznamená to, že štát by mal iné peniaze ako vodiči áut. Zaplatia to vždy iba vodiči – jednak pri tvorbe štátnych (verejných) peňazí a jednak v cestnom mýte pri prejazde tunelom.

Občan platí. Štát zabezpečuje.

Štát za štátne (verejné) peniaze zabezpečuje pre občanov Slovenska veľké množstvo rôznych služieb a úloh. Hradí napríklad podporu v nezamestnanosti, vypláca dôchodky, platí políciu i armádu, stavia cesty i železnice, dotuje poľnohospodárov, financuje štátne úrady i štátne organizácie a ešte mnoho, mnoho iného. V neposlednom rade tiež z týchto peňazí platí odmenu (mzdu) za odvedenú prácu všetkým zamestnancom, ktorí sa podieľajú na realizácii týchto služieb a úloh.

V podstate tak možno povedať, že „*vláda zdaňuje produktívnych členov spoločnosti. Z týchto daní si nechá pre seba obrovský podiel na zabezpečenie svojej byrokratickej existencie. (Tento systém poskytuje veľa pracovných príležitostí pre štátnych úradníkov.) Zvyšok rozdelí skupinka byrokratov pre rôzne projekty.*“⁷

Zabezpečovanie rôznych služieb a úloh štátom, v intenciách Smithovo cieľa ľudského konania, je vlastne uspokojovaním potrieb jednotlivcov – občanov štátu; pretože štát, podľa M. a R. Friedmanových, je do istej miery forma dobrovoľnej spolupráce, spôsob, ktorý si ľudia zvolili ako prostriedok k dosiahnutiu niektorých svojich cieľov prostredníctvom vládnych inštitúcií, pretože

⁵ Pozn.: ak je napríklad zamestnancova čistá mzda 12 tis. slovenských korún, štát prostredníctvom odvodov a dane z príjmu zoberie približne 8 300 slovenských korún, teda približne 41 % z „ceny práce“ (z toho, čo zamestnanec „zarobil“). Nezhľadňujeme dovolenku, PN, deti a pod. Nakoniec (citované z P. Gonda: *Odvody ako problém. Konzervatívne listy. 11/2005*) pri zohľadnení ostatných daní ostane zamestnancovi len 47,5 % ako jeho čistý disponibilný príjem, pretože odvodové zaťaženie spolu s daňami predstavuje na Slovensku približne 52,5 % nákladov práce.

⁶ Tunely možno stavať aj bez problémov. Pravda 20. augusta 2007

⁷ <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?1654> (B. Baker: Tragédia spoločného majetku)

veria, že je to najefektívnejší prostriedok, ako ich dosiahnuť.⁸ Štát je však tiež politická, predovšetkým špeciálna a obmedzená inštitúcia, prostredníctvom ktorej je spravovaná spoločnosť.⁹

Občania Slovenska si, jednoducho povedané, u štátu PLATIA služby.

Dokonca to množstvo služieb, ktoré štát pre občanov Slovenska zabezpečuje, je tak veľké, že štátne (verejné) peniaze nepostačujú na ich financovanie a štát si musí ďalšie peniaze požičiavať. Aktuálne predstavuje celkový dlh slovenskej verejnej správy 569,0 miliárd slovenských korún, čo pre lepšiu názornosť po prepočítaní na obyvateľa predstavuje 105 524 Sk a po prepočítaní na pracujúceho 245 174 Sk.¹⁰

Nielenže teda služby zabezpečované štátom stoja občanov Slovenska nemalé finančné prostriedky (napríklad len zdravotníctvo potrebuje približne 80 mld. slovenských korún ročne – zahrnuté iba verejné zdroje¹¹), ale dobre známa je aj ich „kvalita“, pardon, nekvalita (i byrokracia, neochota, šikanovanie úradníkmi). Prirodzene, nikomu sa to nepáči. Hromžíme. Hneváme sa. Súčasne však stále tvrdíme: „Musí to zabezpečiť štát.“

Žiadne, prirodzené, ďalšie ...

Už pred viac ako 230 rokmi A. Smith definoval úlohy, ktoré by mal štát zabezpečovať pre svojich občanov. Vychádzal pritom z podmienky systému oslobodeného od donútenia a preferencií a z dvoch jednoduchých kritérií. Prvým kritériom je slobodné konanie a nakladanie s majetkom pri dodržaní práva a zákona a druhým je omylnosť štátu, pretože konanie štátu je vystavené omylom a neomylnosť je mimo akúkoľvek ľudskú múdrosť.

Z takto stanovených kritérií a podmienky systému vyšli A. Smithovi potom tri prirodzené úlohy, ktoré by mal štát zabezpečovať:¹²

- povinnosť chrániť spoločnosť pred násilím a inváziou iných nezávislých spoločností ľudí (v súčasnosti možno pod tým chápať obranu štátu pred vonkajšou agresiou),
- povinnosť chrániť každého člena spoločnosti pred nespravodlivosťou a útlakom zo strany iného člena spoločnosti, respektíve povinnosť zabezpečiť vykonávanie spravodlivosti (v súčasnosti možno pod tým chápať súdnu a policajnú moc, ktorá chráni občanov pred vnútornou agresiou, rozsudzuje spory medzi nimi a zabezpečuje vykonanie spravodlivosti),
- povinnosť zaviesť a udržiavať určité verejné inštitúcie a činnosti, ktoré nemôžu byť nikdy v záujme žiadneho jednotlivca alebo malej skupiny jednotlivcov, pretože výnosy nemôžu nikdy pokryť náklady, no sú napriek tomu výhodné pre celú spoločnosť.

V konečnom dôsledku, vychádzajúc opäť z A. Smithom vysvetleného ľudského konania, si môžu tieto služby zabezpečiť jednotlivci (rodiny, komunity) v rámci ich slobodného konania, prispôsobenia sa a kooperácie. Štát teda vlastne nemusí zabezpečovať žiadne úlohy. Tu sa žiada zakričať: opatrne! Človek je omylný a hlavne hriešny. Jednotlivec (rodina, komunita) je schopný zneužiť svoju slobodu na obmedzenie alebo zničenie slobody iných jednotlivcov (rodín, komunit).

Americký konzervatívce F. S. Mayer na túto skutočnosť upozorňuje takto: „*Přirozenost člověka a svobody je takové povahy, že někteří lidé jsou schopni svou svobodu zneužít k omezení svobody ostatních – k použití násilí vůči nim. Ve společnosti bez státu by jedinou odpovědí na takovéto jednání bylo oplatit násilí násilím; a to – tím si můžeme být jisti – by vedlo k hobbesovské „válce všech proti všem“. Určitou formu řádu lidé nutně potřebují. Bez řádu svoboda jako taková nemůže existovat. Stát – t.j. instituce uznávaná jako monopol na použití legitimního násilí, jež má*

⁸ M. a R. Friedmanovi: Sloboda voľby. Liberální Institut 1992

⁹ F. S. Mayer, R. Joch: Vzpouřa proti revoluci dvacátého století. Academia. Praha 2003

¹⁰ www.cenastatu.sme.sk (projekt INESS - údaje platia pre 27.9.2007)

¹¹ Ako podnikat' v zdravotníctve. Trend. 14. septembra 2006

¹² A. Smith: Pojednaní o podstatě a původu bohatství národů. Liberální institut. Praha 2001

lidem zabránit zneužít svou svobodu ke zničení svobody ostatních – je z tohoto důvodu institucí, kterou vyvolala v život sama přirozenost existence člověka. Je institucí nezbytnou a přirozenou – pokud plní svou funkci a nezneužívá svou moc pro účely, jež této funkci nepřísluší.“¹³

Zároveň hovorí, že: „je ještě další problém, jenž činí stát nezbytným. Je to odvěký problém společenského řádu, konflikt práv mezi občany. Tyto konflikty si vždy vyžadovali existenci uznávaného zdroje spravedlnosti, jenž má monopol na oprávněné užití síly, jímž svůj rozsudek vnucuje jednotlivcům a jejich skupinám. Kdyby neexistovala žádná soudní instituce, jež rozsuzuje spory mezi občany, jejich jediným východiskem by v posledku bylo uchýlit se k násilí ve jménu ochrany svých práv“¹³

A tak dochádza k tvrdeniu: „Stát má tudíž dvě přirozené funkce, funkce zásadní pro existenci jakékoli pokojné, spořádané společnosti: ochranu práv občanů proti jejich pošlapání násilím nebo podvodem a rozsuzování sporů mezi občany. Má i třetí funkci, jež je vlastně jiným aspektem funkce první – a tou je ochrana občanů před útokem ze strany zahraničních mocností“¹³

Ako možno vidieť, F. S. Mayer dospel, i keď iným spôsobom, k definovaniu rovnakých úloh štátu ako A. Smith. Až na jednu. A. Smith definoval totiž aj tretiu úlohu štátu, ktorú je možné, samozrejme, interpretovať rôzne. Ale, ako uvádzajú M. a R. Friedmanovi, popisuje povinnosť vlády zachovávať a posilňovať slobodu spoločnosti¹⁴ a nie bezbrehé uzurpovanie si ďalších a ďalších služieb a úloh štátom. I keď s vedomím a dovoľením jednotlivcov, pre ktorých tieto služby potom zabezpečuje.

... a výsledok

Štát si z vyzbieraných prostriedkov – štátnych (verejných) peňazí – ponecháva podstatnú časť na financovanie vykonávaných služieb a úloh (platy zamestnancov štátu, prevádzka i údržba budov, v ktorých pracujú, prevádzka služobných áut, ktorými sa rozvážajú, ...). Z toho, čo mu ostane, napokon realizuje, to čo od neho vlastne občania chcú – uspokojovanie ich cieľov. Je to v podstate podplácanie verejnosti jej vlastnými peniazmi.⁷

Pod podplácaním si možno predstaviť rôzne dotácie, dávky a príspevky (aktuálne slovenské príklady: vianočný príspevok dôchodcom a 25 000-korunový príspevok pri narodení prvého dieťaťa), ktoré štát vypláca vybraným skupinám občanov – teda voličov. Zaradiť sem možno tiež vynútené poisťovanie pre prípad choroby, dôchodku či straty zamestnania. Inými slovami všetky programy „štátnej starostlivosti“.

Keď však niekomu zoberú výsledok jeho práce a namiesto toho mu dajú len nejakú dávku (dotáciu, príspevok) – v porovnaní s tým, čo odvádza do systému, je to almužna – stáva sa od týchto dávok (dotácií, príspevkov) závislým. Stráca tak svoju ekonomickú slobodu. A ako uvádza F.A. von Hayek, ten kto stráca ekonomickú slobodu, napokon stráca aj slobodu osobnú¹⁵; pretože je odkázaný na milosť či nemilosť tých, čo mu tieto dávky (dotácie, príspevky) udeľujú. Nakoniec, podľa M. Friedmana, vedú všetky programy „štátnej starostlivosti“ k deformovaniu spoločnosti, čo oslabuje rodinu; oslabuje motiváciu pracovať, šetriť a inovovať.¹⁴

Deformácia spoločnosti, strata ekonomickej a v konečnom dôsledku i osobnej slobody, je však len jedným z mnohých negatívnych dôsledkov, ktoré so sebou prináša zverovanie uspokojovania našich cieľov do rúk štátu. Ich presunom prenechávame rozhodovanie o sebe o a svojom živote štátu. Stávame sa nesvojprávnymi! Pretože ako uvádza F. Bastiat: „jakmile se uspokojování nějaké potřeby stane předmětem veřejné péče, ztrácí jednotlivec část svého

¹³ F. S. Mayer, R. Joch: Vzpouřa proti revoluci dvacátého století. Academia. Praha 2003

¹⁴ M. a R. Friedmanovi: Sloboda voľby. Liberální Institut 1992

Pozn: v Slobode voľby boli úlohy štátu definované Adamom Smithom rozšírené na povinnosť vlády chrániť členov spoločnosti, ktorí nemôžu byť považovaní za „svojprávných“ – deti a nesvojprávne osoby.

¹⁵ F.A. von Hayek: Cesta do nevoľníctva. Nadácia F.A. Hayeka. Bratislava 2001

*svobodného rozhodování, ochabuje ve svém úsilí, stává se méně člověkem... Tato mravní zmalátněnost, jež se ho zmocní, stíhá z téhož důvodu jeho spoluobčany“.*¹⁶

Zverovaním uspokojovania našich cieľov do rúk štátu sa zároveň poskytuje veľký priestor na zneužívanie moci štátom. Toto zneužitie moci sa prejavuje nielen rodinkárstvom – zamestnávaním príbuzných svojich straníckych priaznivcov a politických spolu pútnikov¹⁷, ale i neefektívnym – rozumieť treba plytvanie – nakladaním so štátnymi (verejnými) peniazmi, teda našimi peniazmi (hoci máme zákony, ktoré by tomu mali zabrániť).

Napríklad štátne zdravotnícke zariadenia, ktoré riadia štátom dosadení manažéri, vytvorili v minulosti miliardové dlhy¹⁸ a vytvárajú dlhy aj v súčasnosti.¹⁹ Približne 80 mld. slovenských korún ročne¹¹, na ktoré sa vyzbierajú občania Slovenska, zdravotníctvu nestačí. Prečo?! Odpoveď je jednoduchá: pretože v porovnaní so súkromnými zdravotníckymi zariadeniami nakupujú štátne zdravotnícke zariadenia zdravotnícke prístroje niekoľkonásobne drahšie²⁰, pri verejnom obstarávaní sa kritériá obstarávania zvolia tak, aby uspela jedna jediná, vopred vybraná firma²¹, alebo svoju efektívnosť zvýšia až vtedy, keď sa im podarí „odstrihnúť“ od politických tlakov²².

Žiaľ, niet dôvodu myslieť si, že v školstve, pri stavbe a údržbe ciest, či dotovaní poľnohospodárov, ..., teda pri všetkých službách a úlohách, ktoré zabezpečuje štát, to bude iné. Štát totiž nenakladá so svojimi peniazmi – peniazmi, ktoré by zarobil svojou prácou a námahou. A tomu zodpovedá i spôsob, akým s nimi narába.

Pritom riešenie z pera A. Smitha poznáme viac ako 230 rokov.

Záver

Historickým vývojom vznikli štáty, ktoré sa viac či menej držali alebo držia A. Smithom stanovených úloh a ovplyvňujú tak život jednotlivca a spoločnosti len v nevyhnutnej miere (Anglicko 19. storočia, donedávna Hongkong a v súčasnosti snáď Írsko a Nový Zéland). Opustením tohto konceptu a menším i väčším presunom uspokojovania cieľov jednotlivcov na štát, či už s ich vedomím alebo bez neho, však vznikli i štáty, ktoré potom v rôznej miere ovplyvňovali a ovplyvňujú život jednotlivca a spoločnosti (ako príklad v súčasnosti Švédsko, Francúzsko) alebo ho dokonca takmer úplne ovládali alebo ovládajú (do konca 80-tych rokov 20. storočia štáty bývalého východného bloku, v súčasnosti Kuba, Severná Kórea).

Kam zaradiť Slovensko? Donedávna patrilo do skupiny posledne menovaných – so spoločnosťou takmer úplne ovládanou štátom. Hoci posun, ktorý zažilo po roku 1989, je pre veľkú časť občanov radikálny, posun bol nanajvýš na chvost druhej skupiny menovaných štátov. Ešte stále na Slovensku štát v značnej miere ovplyvňuje nielen život jednotlivca, ale i celej spoločnosti – zabezpečuje priveľa úloh a služieb pre svojich občanov. S naším vedomím a hlavne dovolením. A to napriek tomu, aké negatívne dôsledky to má.

Navyše v roku 2007 sa Slovensko pomaly posúva tam, kde bolo pred 17 rokmi. I napriek tomu, aké deformácie štátne uspokojovanie cieľov jednotlivcov prináša, pretože „*Pokud vláda není ochotna ani zrušit své zásahy, ani se smířit s neuspokojivým stavem věcí, který vyvolala, potom je nucena přidat k prvnímu zásahu ještě druhý, a protože výsledek je z pohledu vlády opět neuspokojivý, ještě třetí a tak pořád dál, pokud pod svou autoritu neshrne všechny aspekty lidské činnosti a tak*

¹⁶ Srv. Frederic Bastiat: Economic Harmonies. 4 vyd., Irvington-on-Hudson 1996 in Frédéric Bastiat: Co je vidět a co není vidět a jiné práce. Liberální institut. Praha 1998

¹⁷ U Fica pracuje zať poslanca Smeru. Pravda, 15. októbra 2007

¹⁸ Netreba podnikat', stačí dobre hospodáriť. Trend 30. novembra 2006

¹⁹ Ako sa pochováva zdravotníctvo. Trend 23. november 2006

²⁰ Kam smeruje zdravotníctvo. Trend. 7. septembra 2006

²¹ Čo oko nevidí... Trend. 26. apríla 2007

²² Nemocnica ako úspešná firma. Trend. 26. októbra 2007

*neustanoví spoločenský systém známy pod názvy socializmus, komunizmus, plánované hospodárství, totalita.*²³

Totalita je teda výsledkom spoločenského uvažovania: „má to zabezpečiť štát“.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- A. Heywood: Politologie. Eurolex Bohemia. Praha 2004
- A. Smith: Pojednaní o podstatě a původu bohatství národů. Liberální institut. Praha 2001
- F. S. Mayer, R. Joch: Vzpouora proti revoluci dvacátého století. Academia. Praha 2003
- F.A. von Hayek: Cesta do nevoľníctva. Nadácia F.A. Hayeka. Bratislava 2001
- F. Bastiat: Co je vidět a co není vidět a jiné práce. Liberální institut. Praha 1998
- L.V. Mises: Byrokracie. Liberální institut. Praha 2002
- M. a R. Friedmanovi: Sloboda voľby. Liberální Institut 1992
- P.Gonda, P.Chalupíček (eds.): Na obranu slobodného trhu. Liberální institut. Bratislava 2007
- P. Gonda: Odvody ako problém. Konzervatívne listy. 11/2005
- <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?1654> (B. Baker: Tragédia spoločného majetku)
- <http://www.cenastatu.sme.sk>
- Tunely možno stavať aj bez problémov. Pravda 20. augusta 2007
- U Fica pracuje zať poslanca Smeru. Pravda, 15. októbra 2007
- Kam smeruje zdravotníctvo. Trend. 7. septembra 2006
- Čo oko nevidí... . Trend. 26. apríla 2007
- Ako podnikateľ v zdravotníctve. Trend. 14. septembra 2006
- Ako sa pochováva zdravotníctvo. Trend 23. november 2006
- Netreba podnikateľ, stačí dobre hospodáriť. Trend 30. novembra 2006
- Nemocnica ako úspešná firma. Trend. 26. októbra 2007

---

²³ L.V. Mises: Byrokracie. Liberální institut. Praha 2002